

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Mahkemesi Sicilleri, İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi, nr. 4, s. 2; Âli, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 499^a-500^b; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I, 247, 256, 302, 351; II, 436; Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 132; a.mlf., *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 150; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 206-207; Danışmend, *Kronolojî*, III, 3, 71, 125, 145; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 88; TA, IX, 324; R. Ekrem Koçu, "Canfeda Hatun", *İst. A.* VI, 3370.

MEHMET İPŞİRLİ

CANIKLI HACI ALİ PAŞA AİLESİ

Osmanlılar'da bir âyan ailesi.

Ailenin kurucusu olan Canikli Hacı Ali Paşa 1133'te (1720-21) İstanbul'da doğdu. Dergâh-ı âlî kapıcıbaşılıktan Fat-salı Ahmed Ağa'nın küçük oğludur. Çocukluğu İstanbul'da geçti. Daha sonra Canik'e gitti. Babasının Terme ve Fatsa çevresinde yaptığı zulümler yüzünden 1741 yılı Ağustosunda onunla birlikte Ankara'ya sürüldü. 1748'de babasının ölümünden bir süre sonra ağabeyi Süleyman (Paşa) ile birlikte tekrar Canik'e döndü.

1762 yılında Gürcistan'da çıkan ayaklanma üzerine bu isyanı bastırmakla görevlendirilen Çıldır Valisi Hasan Paşa'ya yardım etmesi emredildi. Hasan Paşa ile isyan bölgesine gidip bir kısım kaleleri yeniden Osmanlı idaresine bağlaması üzerine, Canik mukâtaa*sı yüzünden mücadele halinde olduğu ağabeyi Süleyman Paşa'nın kendisini gözden düşürme gayretlerine rağmen, Bâbiâli'nin güvenini kazanarak Canik muhassılı olmayı başardı (1762). Daha sonra hacca giden Ali Bey döndükten sonra sosyal yönden bölgede nüfuzunu daha da artırdı.

1768 yılında başlayan Osmanlı - Rus savaşına katıldı. 1769 Ekiminde Hotin tarafına gönderildi; bir ara düşmana esir düşme tehlikesiyle karşılaştı. Daha sonra izin alıp yeniden Canik'e döndü. Sam-sun ve Amasya çevresini eşkıyadan temizledi. Rakiplerinin bir kısmını bertaraf etti, diğer bir kısmını da kendine bağlamayı başardı. Bu gelişmeler üzerine 30 Mayıs 1772 tarihinde kendisine Amasya sancağı mâlikâne* olarak verildi, ardından da Tokat sancağı voyvodalığı bağlandı. Bu arada kapıcıbaşılık unvanını aldı. Eski Kırım Hanı Devlet Giray'ın tavsiyesi üzerine vezirlikle Kırım seraskerliğine getirildiği 1773 yılının Aralık ayın-

da kendisine "bervech-i mâlikâne" Trabzon sancağı verildi. 21 Temmuz 1774'te Rusya ile Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanınca Kırım'dan geri döndü.

Ali Paşa, 1775 yılında İran ile münasebetlerin bozulması üzerine başlayan savaşta ve sonraki siyasi gelişmelerde devletin kendisine muhtaç olmasını fırsat bildi ve aile fertlerine önemli tevcihlerin yapılmasını sağladı. Nitekim 3 Aralık 1776 tarihinde Trabzon ve Erzurum eyaletleri uhdesinde olduğu halde Kars seraskerliğine tayin edildi. Bu arada büyük oğlu Battal Hüseyin Bey'e mâlikâne suretiyle Karahisâr-ı Şarkî (Sebinkarahisar) hassı voyvodalığı verildi. Böylece Canik çevresinde ailece gücünü arttırmaya ve yaymaya başladı.

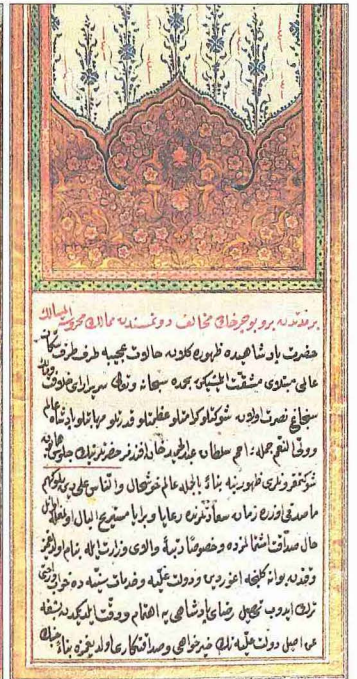
1777 yılı sonunda Sivas ile Trabzon valisi ve Canik muhassılı olarak görünen Ali Paşa Kırım'da çıkan karışıklıklar üzerine ikinci defa Kırım seraskerliğine tayin edildi. Bu arada kendisine mâlikâne olarak Kastamonu sancağı verildi. Ardından 1778 yılında tekrar Erzurum valiliğine getirilirken üzerinden alınan Sivas valiliği de vezirlikle henüz on sekiz yaşında bulunan küçük oğlu Mikdad Ahmed Bey'e tevcih edildi. Bu oğluna ayrıca Soğucak muhafızlığı da verildi. Büyük oğlu Battal Hüseyin Bey ise kapıcıbaşılık unvanını elde etti. Aynı yıl içinde yeğeni Mehmed Bey de (Süleyman Paşa'nın oğlu) mir-i mirânîlık Çorum sancağının idaresini ele aldı. Bütün bu tevcihler karşılığında Bâbiâli kendisinden

40.000 asker hazırlayıp Kırım üzerine gitmesini istedi. Paşa istenilenden daha az sayıda asker toplayıp deniz yoluyla Sivastopol ölerine kadar gittiye de savaş yapmadan geri döndü. Bunun üzerine Bâbiâli, Kırım seferi sırasında gerekli sayıda asker toplayamaması, sefere geç katılması, Kırım'da vazifesini lâ-yıkıyla yapmaması, halka eziyet edip servetini haksız bir biçimde arttırması ve Bozok sancağı mutasarrıfı Çapanoğlu (Cebbarzâde) Mustafa Bey ile bozuşması gibi sebeplerle Canikli Hacı Ali Paşa'yı ortadan kaldırmaya karar verdi.

Canikliler'in Karadeniz kıyılarından Anadolu'nun iç bölgelerine doğru nüfuzlarını yaymaları, Orta Anadolu'nun güçlü hânedanlarından Çapanoğulları ve onların temsilcisi Mustafa Bey'in aleyhine bir gelişme idi. İki aile arasında bu husustaki rekabetin ilk izlerine 1772 yılında Amasya'nın, ardından da Sivas'ın Canikliler'e verilmesi sırasında rastlanır. Buraları kendi nüfuz alanı olarak gören Çapanoğlu Mustafa Bey, İran ve Kırım seraskerlikleri sırasında rakibi Canikli Hacı Ali Paşa'nın istemiş olduğu yardımları yapmayarak onun Bâbiâli'nin gözünden düşmesine çalışmıştı.

Ali Paşa'nın son Kırım seferindeki başarısızlığı İstanbul'da memnuniyetsizlik doğurduğu gibi kendisine tâbi topraklarda da huzursuzluğa sebebiyet verdi. Nitekim Mikdad Ahmed Paşa'nın baskısına dayanamayan Amasya âyanları 1778 yılı sonlarında Çapanoğlu Mustafa Bey'e

Canikli
Hacı Ali
Paşa'nın
Tedâbirü'l-
gazavât
adlı risâlesinin
ilk iki sayfası
(İÜ Ktp.,
nr. 6999)

siğnişmişlardı. Bunun üzerine Bâbüâli 1779 yılı başlarında bu paşayı Sivas valiliğinden uzaklaştırarak Trabzon'a nakletti ve haksız yere el koyduğu malları ve emlâki de sahiplerine geri vermesini emretti.

Çapanoğlu Mustafa Bey bu durumdan faydalanarak 1779 yılı ortalarında Mikdad Ahmed Paşa'ya Bâbüâli'nin emrine uyması hakkında bir yazı gönderdi. Vezir unvanına sahip bir paşa olarak Mikdad Ahmed, mirâhûr-ı sâni unvanıyla sancak mutasarrıfı olan ve kendisinden aşağı derecede bir idarî mevkide bulunan Çapanoğlu'nun müdahalesine sert tepki göstererek onun topraklarına saldırdı. Çıkan çatışmayı oğlunun kaybetmesi ve Amasya'nın Çapanoğlu Mustafa Bey'in eline geçmesi üzerine Ali Paşa devreye girdi. Paşa İstanbul'a başvurarak Çapanoğlu'nun idam edilmesini, aksi halde kendisinin onu cezalandıracağını bildirdi.

Bâbüâli iki aile arasındaki bu mücadelede Çapanoğulları'nın yanında yer aldı. Çapanoğlu Mustafa Bey'in kuvvetleri karşısında birliklerinin tutunamaması üzerine Canikli Hacı Ali Paşa ve oğlu Battal Hüseyin Bey Kırım'a kaçtılar. Her ikisinin de rütbe ve unvanları geri alınıp malları ve eşyaları İstanbul'a gönderildi. Kırım'a kaçmasından ötürü Ali Paşa ve oğlu hakkında yazılan belgelerde "firârî" ve "hain" sıfatları bulunmaktadır. Diğer oğlu Mikdad Ahmed Paşa ise Bursa'da gözaltına alındı.

Kırım'da iki yıl kadar kalan Ali Paşa İstanbul'da taraftarı bulunan bazı vezirlerin telkinleri üzerine affedildi. Trabzon'un kendisine, Erzurum'un da oğlu Mikdad Ahmed Paşa'ya verilmesi için I. Abdülhamid'e başvurdu. Kırım Hanı Şâhin Giray da aynı konuda aracılık yaptı. Sivas Valisi İzzet Mehmed Paşa'nın, Canikli ve çevresinde Çapanoğulları lehine bozulan dengeyi tekrar istikrarlı bir duruma sokmak için, 20 Şubat 1781 tarihinde ikinci defa sadârete getirilmesinden kısa bir süre sonra aynı yılın eylül ayında Canikliler affedildi.

Ailenin reisi Canikli Hacı Ali Paşa'ya vezirlikle Trabzon eyaleti verilip mâlikâneleri iade edildi. Küçük oğlu Mikdad Ahmed Paşa'ya da Erzurum valiliği ile arpalık olarak Amasya sancağı tevcih edildi. Böylece Canikliler'le Çapanoğulları yeniden komşu duruma geldiler. İki aile arasında gizlice de olsa geçimsizlik ve düşmanlık tekrar başladı. Ancak bu defa Canikli Hacı Ali Paşa daha temkinli davrandı. Önce güçlü ve tehlikeli rakibi-

nin kölelerinden bazılarını elde etti. Bu köleler vasıtasıyla 1782 yılının Nisan ayında Çapanoğlu Mustafa Bey'i öldürttü.

1782 yılında Kırım'da karışıklıkların başlaması üzerine Bâbüâli, oranın durumunu bilen Canikli Hacı Ali Paşa'dan Rusya ve Kırım hakkında birkaç defa görüş ve rapor istedi. Paşa iyice hazırlanılmadan sefere çıkılmaması yolunda ve Şâhin Giray lehinde görüş bildirdi. Ancak daha sonra Şâhin Giray'ın Rusya ile anlaşması ve Kırım'ın Rusya'ya katılması üzerine I. Abdülhamid Canikli Hacı Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasını istediysede de Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa ile Halil Hamid Paşa padişahı bu kararından vazgeçirdiler.

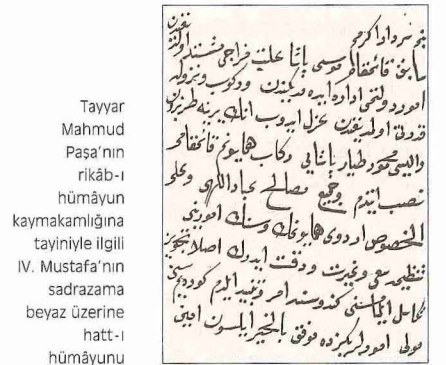
Canikli Hacı Ali Paşa'nın son yıllarında oğlu Mikdad Ahmed Paşa, 1782 yılının Ağustos ayında Çorum sancağı mutasarrıflığına, Aralık ayında da Konya (Karaman) valiliğine tayin edildi. 9 Ağustos 1784 tarihinde babasının Gürcistan'daki karışıklıklara son vermekle görevlendirilerek Erzurum valiliğine getirilmesi üzerine ondan boşalan Trabzon valiliğine ikinci defa tayin edildi. 12 Mart 1785 günü de Cerde başbuğluğuyla Trablusşam ve 14 Haziran 1785'te de Sivas valisi oldu. Çerkez kabilelerinin Osmanlı Devleti'nin yanında birleşmelerini sağlamaya ve Gürcü hanlarını itaat altına almaya çalışan Canikli Hacı Ali Paşa, bu son görev yeri olan Erzurum'da 1785 yılı ortalarında öldü. Bâbüâli onun ölümü üzerine 2 Temmuz 1785'te büyük oğlu Kapıcıbaşı Battal Hüseyin Bey'i vezirlikle Erzurum beylerbeyiliğine ve şark seraskerliğine tayin etti. 1 Temmuz 1786'da Trabzon'u da onun idaresine verdi. Battal Hüseyin Bey daha sonra kargaşa içindeki Suriye bölgesinde asayiş sağlamaya çalıştı. Bunun üzerine kendisine 24 Eylül 1786 tarihinde önce Halep eyaleti, ardından da aynı yılın Kasım ayında Şam valiliği ve ayrıca hac emirliği verildi. Bâbüâli Ali Paşa'nın küçük oğlu Mikdad Ahmed Paşa'yı ise Çapanoğulları ile iyi geçinememesi üzerine 20 Kasım 1785'te Sivas valiliğinden alıp Diyarbakir'e gönderdi. Daha sonra sırasıyla 1 Temmuz 1786'da tekrar Konya eyaletine, 3 Şubat 1786'da Sinop'u da muhafazası şartıyla ikinci defa Sivas valiliğine getirdi.

1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşı sırasındaki gelişmeler Canikli ailesi için tam bir yıkım oldu. Bu dönemde Caniklizâdelar'ın verilen görevleri za-

manında yerine getirmemeleri, gayretsizlikleri ve halka karşı yaptıkları zulümler aile fertlerinin büyük darbeler yemesine yol açtı. Mikdad Ahmed Paşa 1787'de önce Halep, sonra Diyarbakir valiliğine, ardından da Boğdan başbuğluğuna getirildi. Yaş tarafındaki savaşılar da başarısızlığının görülmesi üzerine görevinden alındı. 1790 yılında bir ara sürgücü olan paşa yine istenilen başarıyı gösteremeyince Filibe'ye gönderildi.

Battal Hüseyin Paşa ise 1788 senesinde önce Trabzon valiliğine getirildi, sonra da Anapa üzerine gönderildiyse de görev yerine gitmedi. Ertesi yıl emir tekrarlanınca bu defa Anapa'ya kendisinden istenilmiş olan 10.000 kişilik kuvvet yerine birkaç yüz kişilik bir birlikle gitti. Ciddi bir çatışmaya girmedikleri Ruslar'a 1790 yılı Ekim ayında yenildi ve esir düştü. Bunun üzerine Anapa seraskerliğine babasının kethüdâsı olan Erzurum ve Trabzon Valisi Sarı Abdullah Paşa getirildi. O da cepheye gitme konusunda işi ağırdan alınca 1791'de Anapa Ruslar'ın eline geçti. Bu duruma çok içerleyen genç padişah III. Selim, 1792 yılında Sarı Abdullah Paşa ile beraber bölgesinde kargaşa çıkmasına sebep olan Battal Hüseyin Paşa'nın oğlu Canik muhasıslı ve Şarkîkarahisar voyvodası Hayredin Râgıb Paşa'yı ve Filibe'de sürgünde bulunan kardeşi Mikdad Ahmed Paşa'yı idam ettirdi. Kesik başı Karacaahmet'e gömülen Mikdad Ahmed Paşa'nın oğlu Hasan'ı da Seddülbahir'e gönderdi. Canikli Hacı Ali Paşazâdelar'ın emlâk ve eşyaları müsadere edildi.

Canikli Hacı Ali Paşa'nın hayatta kalan tek oğlu Battal Hüseyin Paşa, oğlu Tayyar Mahmud Bey ile beraber dokuz yıl kadar esaret hayatı yaşadı. Bulunduğu şehir Battalpaşinsk diye anıldı. Paşa 1799 yılının Mart ayı sonlarında Rus çarı I. Pavel'in de ricası üzerine affedilerek vezirlikle Trabzon valiliğine tayin edildi,

oğluna da Canik ve Amasya sancakları verildi. Daha sonra Trabzon eyaletini oğluna terk ederek Canik sancağını alıp Erzurum valisi olan Battal Hüseyin Paşa 1801 yılının Mart ayında öldü. Üzerinde mülkânâ olarak bulunan Canik sancağı da 23 Ekim 1800 tarihinde Rumeli'deki dağlı eşkıyasına karşı gönderilen Tayyar Mahmud Paşa'ya bırakılmıştı.

Tayyar Mahmud Paşa ailenin reisi olunca gerek Bâbiâli'ye gerekse çevredeki âyanlara karşı uyumsuz ve geçimsiz davranışlarda bulundu. Bu durum karşısında Trabzon'dan uzaklaştırılarak önce Diyarbakir, sonra da Erzurum valiliklerine gönderildi. Ardından ikinci defa Trabzon valisi ve Canik muhassılı oldu. 1803 yılında Bâbiâli'den Sivas valiliğini isteyecek kadar ileri gitti. III. Selim bu talebi reddettiği gibi paşanın Rus casusları ile irtibat kurmasından endişeye kapılarak onu Karadeniz kıyısında durdurmaya ve Anadolu içlerine doğru ilerlemesine engel olmaya karar verdi.

Diğer taraftan Canikli ailesinin can düşmanı olan Çapanoğulları ailesinin reisi Bozok sancağı mutasarrıfı Süleyman Bey ise Sultan III. Selim ve Bâbiâli ile uyum içinde bulunmaya gayret ediyordu. Nitekim hükümet 1805 yılının Şubat ayında Nizâm-ı Cedîd ordusunu Amasya'da yaymak şartıyla buranın idaresini de Çapanoğlu Süleyman Bey'e verdi. Bir buçuk ay kadar sonra da daha önce Tayyar Mahmud Paşa'ya verilmeyen Sivas valiliği vezirlikle rakibinin çocuklarından Mehmed Celâleddin Bey'e tevcih edildi. Bu gelişmeler Tayyar Mahmud Paşa'nın padişah, Bâbiâli ve Çapanoğulları'na karşı hareketlerini sertleştirmesine yol açtı.

Amasya ve Sivas bölgelerinin 1770'lerde Canikliler'in idaresine verilmesi Çapanoğulları'nın şiddetli tepkisine sebep olmuştu. Şimdi de bu yerlerin Çapanoğulları'nın yönetimine girmesi Canikliler'in rekabetini tahrik etti. 1804 yılından itibaren ikinci defa vali bulunduğu Trabzon'dan Canik sancağına gelen Tayyar Mahmud Paşa kuvvet toplamaya başladı. Bunun üzerine Bâbiâli, Rumeli'deki dağlı eşkıyası ile Sırp âsilerinin faaliyetlerini göz önünde tutarak Anadolu'da yeni bir çatışmanın çıkmasını önlemek için Amasya sancağını Çapanoğlu Süleyman Bey'den geri alıp İstanbul'dan gönderdiği birine verdi.

Alınan tedbire rağmen Tayyar Mahmud Paşa hareketine son vermedi. Aralarında Şehzade Mustafa'nın da (IV. Mus-

tafa) bulunduğu İstanbul'daki Nizâm-ı Cedîd düşmanlarının kışkırtmalarına kapılarak kuvvet toplamayı sürdürdü. Yeni ordunun malî kaynağı olan îrâd-ı cedîdi kaldıracağını ilân etti. Ardından Nizâm-ı Cedîd'i savunan Çapanoğulları'nın topraklarına saldırarak Tokat ve Zile'yi ele geçirdi. Bâbiâli'ye karşı hareketlerinde Rusya'dan para ve silâh yardımı aldığı öne sürülen Tayyar Mahmud Paşa üzerinde bulunan Trabzon eyaletiyle Canik ve Şarkîkarahisar sancakları 27 Mayıs 1805 günü geri alındı. Erzurum Valisi Yüsuf Ziya Paşa da bu âsiyi ortadan kaldırmakla görevlendirildi.

Durumun ciddiyetini kavrayan Tayyar Mahmud Paşa 3 Temmuz 1805'te hükümete başvurarak affını ve Nizâm-ı Cedîd askeri yetiştirmek üzere Trabzon valiliğine ilâve olarak Sivas eyaletiyle Kastamonu sancağının kendisine verilmesini istedi. Fakat Bâbiâli kendisini afffetmedi. Tayyar Mahmud Paşa çıkan çatışmalarda hükümet kuvvetlerine mağlûp oldu ve Sohum Kalesi'ne sığındı. Buradan yaptığı kışkırtmalarla Samsun ve Trabzon bölgelerinde karışıklıklar çıkarttıysa da bir sonuç elde edemedi. Bu arada yeğeni Hasan yakalanıp idam edildi. Hükümetin isyancılara karşı takındığı kararlı tutum üzerine daha önce dedesi ve babasının yaptığı gibi 1806 yılı yazında Kırım'a kaçmak zorunda kaldı.

1807 yılının Mayıs ayı sonlarında İstanbul'da patlak veren Kabakçı Mustafa İsyanı ile önce Nizâm-ı Cedîd'in ortadan kaldırılışı, ardından da III. Selim'in yerine IV. Mustafa'nın tahta çıkarılışı Tayyar Mahmud Paşa için sevindirici bir gelişme oldu. Gerçekten de paşa yeni padişah tarafından affedilerek 20 Ekim 1807 günü bir Rus gemisiyle İstanbul'a döndü. Kendisine derhal Trabzon valiliği ile Canik ve Şarkîkarahisar sancakları verildi. Ekim ayı sonlarında da sadâret kaymakamlığına getirildi. Bu Caniklioğulları'nın devlet yönetiminde ulaştığı en yüksek makam oldu.

Tayyar Mahmud Paşa'nın bu âni yükselişi ve rakiplerinden intikam almaya çalışması düşmanlarını harekete geçirdi. Onun Şeyhülislâm Şerifzâde Seyyid Mehmed Atâullah Efendi ile geçinememesi ve Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'ya rakip olması, ayrıca III. Selim'in idamını önlemeye çalışan Rusçuk yârânı ile olan münasebetleri, 11 Mart 1808'de azledilip Dimetoka'ya sürülmesine yol açtı. Birkaç gün sonra da vezirliği kaldırıl-

dı ve Hacıoğlupazarı'na gönderildi. Burada sadrazama dargın olan Alemdar Mustafa Paşa ile görüştü ve onun telkiniyle Varna muhafızlığına tayin edildi.

1808 yılının Temmuz ayında Alemdar Mustafa Paşa'nın gayretleriyle IV. Mustafa'nın yerine II. Mahmud tahta çıkınca Tayyar Mahmud Paşa'nın kaderi değişti ve bu merkezîyetçi padişah zamanında idam edildi. Onun katli ile Canikli ailesinin Kuzeydoğu Anadolu dolaylarında, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren kesintilerle de olsa süregelen hâkimiyeti sona ermiş oldu.

Ailenin kurucusu olan ve basiretli, muktedir bir kimse olarak tanınan Canikli Hacı Ali Paşa, döneminin vali ve kumandanlarından farklı bir biçimde bir aydın zorba yönetici olarak dikkati çekmektedir. Bu hususu, onun 1774 yılında Kırım'dan döndükten sonra kaleme almaya başladığı ve 25 Kasım 1776 tarihinde bitirdiği *Tedâbîr-ül-gazavât* adlı risâlesi de ispat etmektedir. *Tedbîr-i Cedîd-i Nâdir* ve *Tedbîr-i Nâdir* adlarıyla da anılan ve âdeta bir nasihatnâme özelliği taşıyan bu eserinde Hacı Ali Paşa III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemi olaylarını ve müesseselerini tenkit etmekte, işlenen hataları gözler önüne sermektedir. Ayrıca bozuklukların düzeltilmesi hususunda ne gibi tedbirler alınması gerektiğini de açıklamakta, sosyal, ekonomik, idarî ve askerî konulara temas etmekte ve arazi sistemiyle askerlik düzeninin ıslahını savunmaktadır. Bu eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde üçer, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde iki, Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Sofya'daki Oriental Department of the Cyril and Methodius National kütüphaneleriyle Uppsala'daki bir kütüphanede birer adet olmak üzere on iki nüshası mevcuttur. Eser Yücel Özkaya tarafından yayımlanmıştır (TAD, VII/12-13, s. 119-191). Kalemî kuvvetli Osmanlı valilerinden biri olan Canikli Hacı Ali Paşa'nın torunlarından Hayreddin Râgıb ve Tayyar Mahmud paşaların ikisi de şairdi.

Canikli Hacı Ali Paşa görev yaptığı bölgelerin imar ve inşasıyla da meşgul olmuş bir devlet adamıdır. Soğucak ve Anapa'da bu alanda faaliyetlerde bulunmuştur. Oğulları Battal Hüseyin Paşa'nın Şarkîkarahisar dolaylarında, Mikdad Ahmed Paşa'nın ise Amasya ve çevresinde vakıfları bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Ali Emîrî-III. Mustafa, nr. 28.970; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 575, 1164, 1677, 1923, 15.485; BA, Cevdet-Maarif, nr. 3005, BA, *Erzurum Ahkâm Defteri*, nr. 6, s. 31, 98, 144, 162, 192; [Canikli] el-Hâc Ali Paşa, *Tedbir-i Cedid-i Nâdir* (nşr. Yücel Özkaya), TAD, VII/12-13, s. 119-191; Vâsîf, *Tarih* (İlgürel), s. 154-155, 185, 189, 211, 219, 221-224, 248-249, 259, 263, 264, 277-278, 298, 353, 367, 370, 379; Cevdet, *Tarih*, II, 130-131, 171-172; III, 144-146; IV, 29; V, 133 vd., 254-256; VI, 319; VII, 95-97, 177; VIII, 218-219, 284-285, 333; *Sicill-i Osmanî*, II, 217-218, 317; III, 83-84, 258-259, 548-549; IV, 506; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 436, 439, 447-452, 460-461, 510, 537, 582-584, 606, 609-611, 612; IV/2, s. 31, 32, 33; a.mlf., *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail ve Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942, s. 89-94; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları (Nizam-ı Cedit) 1789-1807*, Ankara 1946, s. 55-56; Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat 1950, s. 67-69; J. S. Shaw, *Between Old and New the Ottoman Empire Under Sultan Selim III: 1789-1807*, Cambridge-Massachusetts 1971, s. 58-59, 215-217, 283-285, 304, 312-313, 367, 398-399, 400; Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Âyânlik Müessesesi*, Tokyo 1976, s. 25, 26, 76; A. W. Fisher, *The Crimean Tatars*, California 1978, s. 61, 65, 85; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağılı İsyânları*, Ankara 1983, s. 70-73, 127; a.mlf., "Canikli Ali Paşa", *TTK Belleten*, XXXVI/144 (1972), s. 483-525; Bahaeddin Yediyıldız, *Institution du Waqf au XVIIIe siècle en Turquie étudesocio-historique*, Ankara 1990, s. 91, 96, 122, 333; B. A. Cvetkova, "To the Prehistory of the Tanzimat (An Unknown Ottoman Political Treatise of the 18th Century)", *EH*, VII, 133-146; Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980, s. 40-45, 46-47, 49, 50, 51, 52-53, 55-62; J. H. Mordtmann, "Derebeyler", *İA*, III, 540; B. Lewis, "Djânikli Hâdjidjî 'Ali Pasha", *EI²* (İng.), II, 446-447.

ÖZCAN MERT

CÂNİLER

(bk. CANOĞULLARI).

CANOĞULLARI

1599-1785 yılları arasında
Buhara ve civarında hüküm süren
bir Türk-İslâm hânedanı.

Câniler olarak da anılan hânedan, adını kurucusu Bâkî Muhammed'in babası Can Muhammed'den alır. Canoğulları'na, Volga nehri kıyısındaki anayurtları Ashtarhan (Hacı Tarhan) şehrinde dolayı Ashtarhanlılar denildiği gibi ataları Cuci'nin oğlu Toga Timur'a nisbetle Toga Timurular da denilmektedir.

Ruslar 963'te (1556) Astarhan'ı istilâ edip kendi topraklarına katınca Astarhan Hükümdarı Yâr Muhammed ile oğlu

Can Muhammed Hârizm üzerinden Buhara'ya kaçarak Şeybânî Hükümdarı İskender Han'a sığındılar. Can Muhammed burada İskender Han'ın kızı Zehra ile evlendi. Can Muhammed'in kayınbiraderi olan Şeybânî Hükümdarı II. Abdullah Han'ın 1598'de ölümü üzerine geçen oğlu Abdülmü'min Semerkant'a gelerek biatları kabul etti (Şubat 1598).

Abdülmü'min, Can Muhammed'in askerî ve idarî mevkilerde görev almış olan çocuklarını kendine rakip görerek bertaraf etmeye kalkıştı. Can Muhammed'i hapsedtiği gibi dedeleri Yâr Muhammed'i de Belh dışına sürdü. Can Muhammed'in büyük oğlu Din Muhammed, Abdülmü'min'e biat etmeyi redderek Horasan'ı ele geçirmeye çalıştı. Abdülmü'min aynı yılın haziran ayında Taşkent'ten dönerken öldürülünce Mâverâünnehir ve Belh'te Şeybânî hâkimiyeti sona erdi. Abdullah Han'ın akrabalarından Pîr Muhammed'in Belh'te, Abdülemîn'in de Buhara'da hüküm sürmesine rağmen ülkenin batıdaki toprakları Safevî Hükümdarı Şah I. Abbas tarafından istilâ edilirken doğusu da Kazaklar'ın tehdidine mâruz kaldı. Şeybânîler'in bu çöküş döneminde Bâkî Muhammed ve kardeşleri Horasan, Kûhistan ve Sistan'da çok geniş bir alanda kontrolü ele geçirmek için seferber oldular. Bu sırada Herat valisi, Şah I. Abbas'ın Horasan üzerine yürüdüğünü görünce kapılarını Din Muhammed'e açtı ve ona Şeybânî tahtını teklif etti. O da Herat'a yerleşerek bütün Mâverâünnehir'e sahip olmak için Horasan'ı kontrol altında tutmaya çalıştı. Ancak Din Muhammed Pulisâlâr Savaşı'nda Safevîler'e yenildi (7 Muharrem 1007/10 Ağustos 1598) ve savaşta aldığı yara sebebiyle bir süre sonra öldü. Bütün Horasan İran'ın hâkimiyetine geçti. Yâr Muhammed ile bütün akrabaları Meymene şehrine kaçarak II. Pîr Muhammed'in hanlığı süresince burada kaldılar. Bu gelişmeler üzerine ümitler Bâkî Muhammed'e bağlandı. Bâkî Muhammed, son Şeybânî Hükümdarı Pîr Muhammed'i destekleyerek Buhara'yı muhasara etmekte olan Kazak kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur edince kendisine Semerkant valiliği verildi. Ancak 1598 sonbaharı ve 1599 kışında Buhara'da bazı karışıklıklar çıktı. Pîr Muhammed emirlerini tasfiye etmeye kalkışınca Bâkî Muhammed'in müdahalesiyle karşılaştı ve yapılan savaşta Pîr Muhammed'e bağlı kuvvetler bozguna uğratıldı, kendisi de sefer sırasında öldü.

Canoğulları ailesi 1599 baharında Mâverâünnehir'de ilk kurultayı topladı. Ailenin en yaşlı siması Yâr Muhammed hanlık teklifini kabul etmeyince bu görevi oğlu Can Muhammed üstlendi ve Buhara-Semerkant arasındaki topraklar hânedan mensupları arasında paylaşıldı. "Sultân-ı sûrî" (ismen hükümdar) Can Muhammed Semerkant'ta hüküm sürdü. Ailenin en güçlü siması ve Canoğulları hânedanının kurucusu kabul edilen "sultân-ı ma'nevî" (gerçek hükümdar) Bâkî Muhammed ise iktâ'ı olan Buhara'da kalıp devlet idaresiyle ilgili politikalar geliştirdi ve idarî reform için hazırlıklar yaptı.

Can Muhammed 1603 sonbaharında ölünce babası Yâr Muhammed hanlık teklifini yine kabul etmedi. Bunun üzerine Bâkî Muhammed han unvanıyla hânedanın başına getirildi (12 Cemâziyelâhîr 1012/17 Kasım 1603). Buhara'yı başşehir yaptı ve iktâin Semerkant'ı da içine alacak şekilde genişleterek zamanının büyük bir bölümünü burada geçirdi. Bu sırada Âl-i Barak'tan (Suyunc) Kildî Sultan Muhammed, Canoğulları'nın topraklarına saldırdı. Şâhrûhiye yakınlarında meydana gelen savaşta kaybeden Bâkî Muhammed Buhara'ya çekildi. Kildî Sultan Muhammed Semerkant'ı bir süre muhasara ettikten sonra Taşkent'e döndü. Bazı idarî reformlar da gerçekleştiren Bâkî Muhammed 1013 (1605) veya 1014 (1606) yılında öldü. Onun döneminde Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler kuruldu. Bâkî Muhammed III. Mehmed'e elçi gönderip ondan Şah I. Abbas'a karşı top ve tüfek istedi (Orhonlu, s. 79-80).

İmam Kulî Han döneminde (1611-1643) Canoğulları daha da güçlendi. Çağdaş kaynaklar onun zamanında ülkenin refah seviyesinin yükseldiğini kaydederek. Halefi Nezîr (Nezr) Muhammed Han, oğlu Abdülazîz karşısında tutunamayarak tahtını ona terketmek mecburiyetinde kalınca (1645) Bâbürlü Hükümdarı Şah Cihan'a müracaat edip ondan yardım istedi. Bunun üzerine bölgeye gelen Bâbürlü kuvvetleri Canoğulları'na ait toprakları istilâ etmeye başladılar. Bu gelişmeler üzerine Nezîr Muhammed Osmanlı Devleti'ne elçi gönderip yardım istedi. Osmanlı Padişahı IV. Mehmed önce nasihat yolu bir nâme gönderdi, sonra da Şah Cihan ile Safevî Hükümdarı II. Abbas'tan bu hususta aracılık etmelerini istedi. Bu sırada Nezîr Han öldü ve Abdülazîz tahta geçti. Hânedanın en mühim simalarından biri de Abdülazîz Han'dır (1645-1680). Onun döneminde Os-